

Д и с к у с і й н а п а н е л ь
«КРИМІНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ ТА ПРАВООХОРОННА
ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ»

Гвоздюк Віталій Валерійович,
старший науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
з проблем протидії злочинності
навчально-наукового інституту
поліцейської діяльності Національної
академії внутрішніх справ,
доктор філософії в галузі права

ВІЗУАЛЬНЕ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЯК СПОСІБ ПРОТИДІЇ
ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ: АНАЛІЗ ПРАКТИКИ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Організована злочинність становить одну з найбільших загроз для суспільства, оскільки характеризується стійкістю, ієрархічністю, конспіративністю та високим рівнем координації протиправної діяльності. Ефективна протидія цьому явищу вимагає від правоохоронних органів застосування комплексу гласних і негласних заходів, серед яких візуальне спостереження займає особливе місце. Вказаний спосіб дозволяє не лише збирати докази, а й встановлювати структуру злочинних угруповань, виявляти зв'язки між їх учасниками, фіксувати їхню поведінку та попереджувати вчинення кримінальних правопорушень. Проте використання цього способу збирання доказів повинно здійснюватися виключно в межах правового поля з дотриманням прав людини, зокрема права на приватність (ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (далі – Конвенція)).

Візуальне спостереження – це «збирання фактичних даних, потрібних для протидії злочинності, що здійснюють уповноважені законом суб'єкти шляхом стеження очима або за допомогою технічних засобів за рухомими та стаціонарними об'єктами у публічно доступних місцях» [1, с. 26]. Вказане поняття виступає синонімом до «спостереження за особою, речю або місцем». Тому такий спосіб є

негласною слідчою (розшуковою) дією (далі – НСРД), що передбачена у ст. 269 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року.

Проведення візуального спостереження призводить до обмеження прав людини, а тому важливим є звернення уваги на міжнародно-правове врегулювання цього питання. Одним із авторитетних органів, який наразі формує європейські стандарти забезпечення прав і свобод людини відповідно до Конвенції, є Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). Його практика – це набутий досвід ЄСПЛ та Європейської комісії з прав людини, що діяла до 31 жовтня 1999 року, який виявляється у прийнятих рішеннях та ухвалах по суті розглянутих справ [2, с. 59]. У наших попередніх дослідженнях було доведено, що уповноважені особи на проведення слідчих та НСРД повинні звертатися до практики ЄСПЛ як до джерела права [3, с. 142–145], зокрема й до рішень ЄСПЛ та ухвал Європейської комісії з прав людини, що постановлені проти інших держав [4, с. 148].

У цьому контексті заслуговує на увагу рішення ЄСПЛ у справі «Асоціація європейської інтеграції і прав людини та Екімджієв проти Болгарії» (заява № 62540/00) від 30 січня 2008 року. Скарга заявників була спрямована на визначення сумісності болгарського законодавства і практики, що стосується, зокрема, таємного спостереження за особою, зі ст. 8 Конвенції [5].

За матеріалами справи ЄСПЛ зауважив, що як фізичні, так і юридичні особи можуть визнаватися потерпілими від втручання у їх приватне життя шляхом здійснення таємного спостереження. Зокрема, спостереження за окремими особами може водночас стосуватися діяльності організацій, до яких вони належать, включаючи встановлення їх зв'язків, що є характерним для протидії організованих злочинності.

У контексті НСРД задля забезпечення відповідності національного законодавства ст. 8 Конвенції, закон, який регулює питання таємного спостереження, в тому числі і візуального спостереження за особою, річчю та місцем, має містити такі гарантії: перелік чи характер правопорушень, які можуть призвести до прийняття уповноваженою особою рішення про проведення відповідної НСРД; визначення категорій осіб, які підлягають під проведення вказаної НСРД; обмеження тривалості проведення такої процесуальної дії; порядок перевірки, використання та зберігання отриманих даних; заходи, яких необхідно вжити під час передачі даних іншим сторонам;

перелік обставин, за яких отримані дані можуть або повинні бути знищені (п. 76) [5].

Загалом ЄСПЛ за матеріалами справи виявив, зокрема, такі порушення:

1. Закон Болгарії «Про спеціальні засоби спостереження» від 1997 року (далі – SSMA) визначає своїм завданням запобігання та розкриття тяжких умисних злочинів, а також забезпечення захисту національної безпеки. Водночас підставою для проведення таємного спостереження особи фактично передбачено лише запобігання та розкриття тяжких злочинів, якщо встановити відповідні факти неможливо в інший спосіб. Отже, забезпечення захисту національної безпеки не визначено самостійною підставою для проведення таємного спостереження, що свідчить про внутрішню суперечність законодавчого регулювання.

2. SSMA не передбачає жодного перегляду виконання заходів таємного спостереження органом або посадовою особою, яка є незалежною від служб, які проводять спостереження (наприклад, у контексті таких питань: чи дійсно відповідні служби проводять спостереження відповідно вимог, визначених в ухвалі суду; чи достовірно відображається здобута ними інформація у письмовому вигляді; чи дійсно відбулось знищення отриманої інформації під час спостереження, протягом встановленого законом терміну, якщо спостереження виявилось безрезультатним). Було встановлено, що всі ці дії здійснюються співробітниками міністерства внутрішніх справ, до якого входить і служба спостереження.

3. Відповідно до SSMA, уповноважені особи міністерства внутрішніх справ зобов'язані інформувати суддю про факт припинення ведення таємного спостереження щодо особи, проте не передбачає норми ознайомлення судді з результатами спостереження та не зобов'язує його перевірити дотримання ними вимог законодавства Болгарії.

4. У законодавстві Болгарії відсутні правила, які б з належним ступенем точності визначали спосіб перевірки розвідувальних даних, отриманих під час спостереження, або процедури збереження їх цілісності та конфіденційності і процедури їх знищення.

5. Загальний контроль за системою таємного спостереження покладається виключно на міністра внутрішніх справ, який не є незалежною особою.

6. Відповідно до болгарського законодавства особи, які підлягають таємному спостереженню, не повідомляються про цей факт

у будь-який момент часу та за жодних обставин. ЄСПЛ зауважив, що як тільки повідомлення може бути зроблено без шкоди меті стеження після його припинення, інформація повинна бути надана зацікавленим особам. SSMA, навпаки, прямо забороняє розголошувати інформацію про те, чи була особа піддана стеженню, або навіть чи були видані ордери з цією метою. Проте якщо згодом таких осіб не притягнуть до кримінальної відповідальності на основі матеріалів, зібраних під час таємного спостереження, або якщо відбувся витік інформації, відповідні особи не зможуть дізнатися, чи за ними колись стежили, і, відповідно, не зможуть вимагати відшкодування за незаконне втручання в їхні права за ст. 8 Конвенції. Таким чином, болгарське законодавство уникає важливої гарантії проти зловживань при здійсненні таємного спостереження [5].

Тому втручання в права заявників за ст. 8 Конвенції не було «відповідно до закону» у значенні пункту 2 цього положення. Окрім цього болгарське законодавство не передбачає ефективних засобів захисту від таємного спостереження, в тому числі і візуального за особами та використання спеціальних засобів стеження щодо них. Тому мало місце і порушення ст. 13 Конвенції [5].

З огляду вказаного рішення випливає, що до ЄСПЛ можуть звернутись як фізичні, так і юридичні особи, щодо яких можуть бути порушені права та свободи, внаслідок втручання у їх приватне життя, проведеним візуальним спостереженням. Якщо беручи до уваги вказане рішення суду і застосовуючи його за аналогією відповідно до українського законодавства, то потрібно зауважити, що будь-який громадянин України може звернутися, виконавши всі законні вимоги щодо першочергового звернення до національних судових органів, до ЄСПЛ, навіть якщо вони не володіють інформацією чи застосовувалась щодо них така процесуальна дія як «Спостереження за особою, річчю та місцем», посилаючись на недосконалість національного законодавства з врегулювання підстав та порядку проведення такої процесуальної дії.

Отже, візуальне спостереження є важливим інструментом у протидії організованих злочинності, оскільки дозволяє виявляти структуру злочинних угруповань, встановлювати зв'язки між їх учасниками та документувати їх протиправну діяльність. Водночас його застосування повинно відповідати принципам законності, пропорційності та необхідності. Практика ЄСПЛ свідчить про необхідність забезпечення ефективних гарантій проти зловживань при здійсненні таємного спостереження. Удосконалення національного

законодавства з урахуванням стандартів ЄСПЛ є однією з ключових передумов підвищення ефективності протидії організованим злочинності та забезпечення належного захисту прав і свобод людини.

Список використаних джерел

1. Основи візуального спостереження : практ. посіб. / С. С. Чернявський, М. Л. Грібов, А. А. Вознюк, А. А. Небитов, В. В. Гвоздюк. Київ : Норма права, 2024. 112 с.
2. Гвоздюк В. В. Тлумачення терміна «практика Європейського суду з прав людини» в українському законодавстві. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матер. XV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. С. 57–60.
3. Гвоздюк В. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело права під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.). Київ, 2020. С. 142–145.
4. Гвоздюк В. В. Проблемні питання використання практики Європейського суду з прав людини під час досудового розслідування. *Розвиток науки та техніки: проблеми і перспективи* : матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 21 трав. 2020 р.). Київ, 2020. С. 147–151.
5. Case of the association for European integration and human rights and Ekimdzhev v. Bulgaria (Application no. 62540/00): Judgment European Court of Human Rights, 28 June 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81323>.

Лелюк Тетяна Іванівна,
провідний фахівець відділу
аналітичної роботи та організації
управління Національної академії
внутрішніх справ, доктор філософії
в галузі права

РОЛЬ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Сучасні тенденції розвитку злочинності, ускладнення її організованих форм, а також динамічність криміногенної ситуації зумовлюють необхідність удосконалення підходів до організації досудового розслідування. Сьогодні криміналістична наука характеризується переходом від переважно реактивної моделі